ULUSLARARASI DİL, EDEBİYAT VE KÜLTÜR ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
UDEKAD
INTERNATIONAL JOURNAL OF LANGUAGE, LITERATURE AND CULTURE RESEARCHES
МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ, ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКИХ И КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ
E-ISSN: 2667-4262
Atıf/Citation: Araboğlu, A. (2026). Günahkâr Sofroni'den günahkâr çevirmene: çevirmenin sesi bağlamında yan metinsel bir inceleme. *Uluslararası Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi (UDEKAD)*, 9 (3), 1085-1102. DOI: https://doi.org/10.37999/udekad.1954537

Aslı ARABOĞLU*

GÜNAHKÂR SOFRONİ'DEN GÜNAHKÂR ÇEVİRMENE: ÇEVİRMENİN SESİ BAĞLAMINDA YAN METİNSEL BİR İNCELEME

ÖZET

Çevirmenler çeviri stratejileri aracılığıyla çevirilerinde belirli eğilimlere yön verirler. Bu eğilimler, metnin hangi amaç doğrultusunda çevrileceğinin belirlenmesiyle çevirmenin zihninde şekillenmeye başlar. Bu bağlamda bir eserin bir tarih metni mi yoksa edebiyat metni olarak mı çevrileceğini belirleyen kuşkusuz çevirmenin kendisidir. Diğer yandan, bu süreçte dikkat çekici bir diğer nokta, "çevirmenin sesi"ni hem metnin kendisinde hem de oluşturulan yan metinlerde duymanın mümkün olduğudur. Geleneksel çeviri yaklaşımları, çeviri metni araç konumunda bir aktarım nesnesi gibi görüp "çevirmenin sesi"ni yok sayarken, çevirmenin gözle görülür izlerini göz ardı eder; sadakat arayışıyla çevirmeni "günahkâr" kabul eder ve bu bilincin modern versiyonları, okura sadık bir okuma deneyimi sunma kaygısıyla karşımıza çıkar. Bu çalışmada, Eski Bulgarcadan Aziz Nazmi Şakir-Taş tarafından Türkçeye çevrilen *Osmanlı'da Bir Papaz Günahkâr Sofroni'nin Çileli Hayat Hikâyesi (1739-1813)* adlı otobiyografi, "çevirmenin sesi"nin güçlü bir şekilde duyulduğu yan metinsel bir inceleme örneği olarak ele alınacak, tarihsel metin mi yoksa edebî bir anlatı olarak mı Türkçe dizgede yer aldığı irdelenecektir. Bu kapsamda, Theo Hermans'ın "Çeviri Anlatıda Çevirmenin Sesi" ("The Translator's Voice in Translated Narrative") başlıklı makalesinin kuramsal yönlendirmesi ve Gérard Genette'nin *Eşikler* (*Seuils*) adlı eserinde yer verdiği yan metinsellik temel alınarak, oluşturulan dipnotlar ve yan metinler değerlendirilerek, çevirmenin anlatıyı yönlendirmeye dönük bir iz bırakıp bırakmadığı tartışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Çevirmenin Sesi, Yan Metinsellik, Sofroni, Tarih Metinleri Çevirisi, Bulgar Edebiyatı

FROM THE SINFUL SOFRONI TO THE SINFUL TRANSLATOR: A PARATEXTUAL STUDY IN THE CONTEXT OF THE TRANSLATOR'S VOICE

ABSTRACT

Translators have tendencies shaped by the purpose of translation that determine whether a work is to be translated as a scholarly historical text or a literary text through translation strategies. In addition, it is possible to detect the 'translator's voice' both within the text itself and in the accompanying texts produced. Traditional approaches to translation view the act of translation as a tool and disregard the "translator's voice", thereby overlooking the translator's visible traces; in their quest for fidelity, they regard the translator as "sinful", and modern iterations of this mindset emerge out of a concern to offer the reader a faithful reading experience. In this study, the autobiography *Osmanlı'da Bir Papaz Günahkâr Sofroni'nin Çileli Hayat Hikâyesi (1739–1813)*, translated into Turkish from Old Bulgarian by Aziz Nazmi Şakir-Taş, will be analyzed with paratexts in which "the translator's voice" is strongly audible, and the question of whether the Turkish text is a historical text or a literary narrative will be examined. The theoretical approaches of Theo Hermans in "The Translator's Voice in Translated Narrative" and Gérard Genette's concept of intertextuality in Thresholds (Seuils) will be addressed to discuss whether the translator has left a trace intended to steer the narrative.

Keywords: The Translator's Voice, Paratextuality, Sofroni, Translation of Historical Texts, Bulgarian Literature

* Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Mütercim ve Tercümanlık Bölümü, Edirne/Türkiye. / Assoc. Prof. Dr., Trakya University, Faculty of Letters, Department of Translation and Interpretation, Edirne/Türkiye. E-mail: asliaraboglu@trakya.edu.tr

Makale Bilgisi (Article Info): Araştırma makalesi / Research Article, Makale Geliş Tarihi (Received): 19.05.2026, Makale Kabul Tarihi (Accepted): 05.09.2026

Giriş

Vraçalı Sofroni'nin 1861 yılında yayımlanan *Osmanlı'da Bir Papaz Günahkâr Sofroni'nin Çileli Hayat Hikâyesi (1739-1813)* adlı otobiyografisi, Eski Bulgarcadan Aziz Nazmi Şakir-Taş tarafından Türkçeye çevrilmiş; eserin ilk basımı Kitap Yayınevi (İstanbul) tarafından Nisan 2003'te yapılmıştır. Eserin Bulgaristan'daki ilk yayımlanma biçimi 1861'de *Dunavski Lebed* gazetesinde tefrika (sayı 55–62) şeklindedir. Sonrasında Rusça (1877), Fransızca (1885), İngilizce (1958), Almanca (1961) ve Macarca (1962) çevirileri yayımlanmıştır. Bu çalışmada söz konusu kitabın inceleme nesnesi olarak seçilmesinde belirleyici olan temel unsur, Türkçe baskıda ana metne eklenen üç ayrı ek bölümün bulunmasıdır. Bulgarcadan Türkçeye yapılan çevirinin ardından kitapta yer alan ek bölümlerin ilki, 1974 yılında yazılan ve Bulgaristan'da Osmanlı tarihi çalışmalarının önde gelen isimlerinden biri olarak bilinen Balkan tarihçisi Vera Mutafçieva'ya (1929–2009) ait "Sofroni Kitabı" başlıklı bölümdür. İkinci ek bölüm, eserin Almanca çevirisinin baskısına Balkan tarihçisi Norbert Randow (1929–2003) tarafından yazılan "Sonsöz" bölümüdür. Bu bölümün Almancadan Türkçeye çevirisi Türkis Noyan tarafından yapılmıştır. Ekler bölümünün üçüncüsü ise yine Türkis Noyan tarafından çevrilen ve Sofroni'nin 1810'da Osmanlı–Rus Savaşı sırasında Bulgar halkına yaptığı çağrı metnidir (Sofroni, 2003, s. 5). Bu bilgilerin önemli bir bölümü çeviri eser öncesinde "Yayıncının Notu" başlığı altında ayrıntılı biçimde sunulmuştur. Bu bağlamda çalışmada incelenecek yan metinsel ögeler yalnızca çevrilerek derlenen ekler bölümü ile sınırlı değildir; "Yayıncının Notu" ve çevirmenin çeviri yaklaşımını konumlandırdığı "Çevirmenin Sunuş Metni" de kapsam dâhilindedir. Diğer ek metinlerin yan metinler olarak hangi gerekçelerle ve kim(ler) tarafından erek metne eklendiği ile çeviri metinde geniş yer tutan dipnotların yazarlığı hususları, baskıda açık biçimde belirtilmemiştir. Çevirmen sadece Mutafçieva'nın metnini çevirmiş ve çevirdiği yerleri asıl metinden belirli kesitler alarak oluşturmuştur. Diğer ek metinlerin ise yayıncının kararıyla çeviri kitaba eklendiği düşünülmektedir.

Bu çalışmada, karşılaştırmalı bir çeviri çözümlemesinden ziyade, yan metinler üzerinden çevirmenin sesi bağlamında bir inceleme yapılacaktır. Sofroni'nin metnini inceleyen Türkçe bilimsel çalışmalarda, Bulgar edebiyatı ve tarihi üzerine bu metin üzerinden yapılan tartışmaları yönlendiren ögenin çoğunlukla özgün eser yerine Aziz Nazmi Şakir -Taş'ın çeviri metni olduğu gözlemlenmiştir. Yani, Türkçe dizgedeki Sofroni algısını yönlendiren başlıca unsurun çeviri olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, Theo Hermans'ın "Çeviri Anlatıda Çevirmenin Sesi" (The Translator's Voice in Translated Narrative) başlıklı makalesi kuramsal çerçeve olarak ele alınacaktır. Bunun yanı sıra, Gérard Genette'nin *Eşikler* (*Seuils)* adlı eserinde geliştirdiği yan metinsellik kuramının sunduğu kavramsal çerçeveden hareketle, söz konusu eserde çevirmen tarafından oluşturulan dipnotlar ve yan metinler incelenecektir.

Çalışmanın araştırma sorularını şunlar oluşturmaktadır: Dipnotlar ve yan metinler, Bulgarcadan Türkçeye çevrilen anlatının yönlendirilmesine yönelik bir iz bırakmış mı? Metin dışı dipnotlar ve yan metinler aracılığıyla yapılan göndermeler üzerinden Bulgarca çevirmen, farklı çevrelerce tarihsel ya da edebi bir metin olarak kabul edilen eserde, eklemelerle varlığını görünür hâle getirmiş mi? Dolayısıyla bu çalışmada, Türkçe dizgede Bulgarca tarih ve edebiyat çalışmalarını yönlendiren çeviri eseriyle yan metinler aracılığıyla "çevirmenin sesi"ni duyabilme ve çevirmenin izlerini sürebilme konusunda bir inceleme yapılacaktır.

Kaynak metnin otobiyografi türünde yazılmasına rağmen, şahsi bir hayat hikâyesinden çok öte, bir dönemin, farklı toplumların, tarihsel bir serüven gibi karakterin kendi görüşleriyle bize aktarılması ve kaynak dizgede eserin Bulgar millî uyanış metni olarak kabul görmesi (İnalcık, 1991) bir yandan eserin bir tarih metni, bir yandan da bir edebiyat metni gibi ele alınabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla, incelenen çeviri metnin çoğul okuma ekseni potansiyeline sahip olduğu düşünülmektedir. Çoğul okuma ekseni konusunda, Mesut Kuleli, bir çevirmenin çeviri amaçlı okuma sürecinde bir metnin çoğul anlamlama düzeyini sorgulayarak ve çözümleyerek, düşeceği tuzakların en az anlam yitimiyle üstesinden gelebileceğini söylemektedir. Sündüz Öztürk Kasar'dan (2009) aktaran Kuleli, Orhan Pamuk'un *Benim Adım Kırmızı* başlıklı romanını örnek vererek, anlatı zenginliğine bağlı olarak, bir metnin birden fazla potansiyel okuma ekseni sunabileceğini, bir tarih kitabının, aynı zamanda bir aşk hikâyesi, bir polisiye roman ya da hayatın, aşkın, sanatın anlamı üzerine bir eser olarak okunabileceğine vurgu yapar (Kuleli, 2024, s. 845). Kuleli'ye göre burada ifade edilen "potansiyel okuma ve anlamlama eksenleri", bir yazınsal metni kurgusal bir evrenden kurgusal olmayan, yansıttığı toplumun tarihsel, coğrafi, sosyolojik, politik veya ekonomik durumunu da ele veren bir "belge(sel)" haline getirebilmektedir. Böylece bir yazınsal metin, okuru için hem "gerçek dünyada" hem de "imgesel dünyada" bir karşılık yaratabilmektedir (Kuleli, 2024, s. 845). Bu açıdan tarih metinlerinin incelemelerinde ve çevirilerinde öne çıkan, "gerçek dünya" ve "imgesel dünya", yani gerçeklik ve kurgusallık eksenleri arasındaki fikir ayrılıkları da çalışmaya konu edilecektir.

1. Bulgarcada *Günahkâr Sofroni'nin Anıları*

Çalışmaya konu olan eserle ilgili yapılan araştırmalar incelendiğinde, kaynak olarak Bulgarca özgün eser yerine çeviri eserin çoğunlukla kaynak gösterildiği belirlenmiştir[1]. Bu durum, Türkçe dizgedeki Bulgarca esere bakış açısında çevirmenin etkisinin olabileceğini göstermektedir. Bunun yanı sıra, eser incelemelerinin doğrudan çeviri metni üzerinden de yapıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin, "Uyanış Çağı Bulgar Edebiyatında Sofroniy Vraçanski ve Osmanlı'da Bir Papaz" başlıklı tezinde Ömer Faruk Günal, bahsi geçen çeviri eser üzerine ayrıntılı bir çalışma yapmıştır. Günal bu çalışmasında, eserin tür bakımından otobiyografi olduğunu ancak zaman itibarıyla Aydınlanma Dönemi hümanist edebiyatının anlatımıyla bağının bilinmediğini ifade eder (Günal, 2010, s. 54). Bulgar Uyanış Çağı, Rönesans hümanizmindeki kadar çok ulusal uyanış ve Osmanlı idaresinden kurtulup bağımsız bir devlet kurma özelliği taşımaktadır. Avrupa Rönesansı Tanrı merkezli bakış açısını insan merkezli bakış açısıyla değiştirirken, Bulgar Uyanış Çağı da kilise merkezli bakış açısını değiştirir; fakat insan merkezli bakış açısı yerine vatan ve ulus kavramlarının yer aldığı bir bakış açısını benimser (Günal, 2010, s. 74). Bu yönüyle yazar aydınlanmacı bir yazar iken, eseri ise içerik itibarıyla Bulgar halkına bilgi vermek, bir milleti uyandırmak amacını başlıca olarak gütmektedir. Dolayısıyla, çeviri eser üzerinden yapılan bu okumada metnin bir tarih metni oluşturmak amacıyla yazıldığı söylenebilir.

Metnin türü üzerine kararsızlık tartışmalarının yürümesini sağlayan bir diğer yön ise kitabın adı itibarıyla da dönemin yaygın otobiyografi eserlerinden farklı bir iz taşıyor olmasıdır. Sofroni'nin otobiyografisine "Osmanlı'da Bir Papaz" (Günahkâr Sofroni'nin Çileli Hayat Hikâyesi) adını vermesinin nedeni, Orta Çağ'da yazılan ve birçok Hıristiyan azizinin, çölde avare

[1] Ayrıntılı bilgi için bkz. Günal, Ö. F. (2010). *Uyanış çağı Bulgar edebiyatında Sofroniy Vraçanski ve Osmanlıda Bir Papaz adlı eseri*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi.
Kılıç, M. (2009). *Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler (1836-1876)*. (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi.

gezen, kiliselerde hizmet eden, kendi inançlarının kurbanı olan kişilerin yazdığı otobiyografilerde "ızdırap çekenler" olarak adlandırılmalarından kaynaklanmaktadır. Orta Çağ'da yazılan otobiyografiler ile Sofroni'nin yazmış olduğu eser arasında içerik ve yazılış bakımından bir benzerlik yoktur. Orta Çağ'da eserler genellikle destansı ve hayali bir üslupla yazılmış; mistik ve tasavvufun egemen olduğu otobiyografilerdir. Sofroni'nin otobiyografisi, çağdaş otobiyografiler kategorisine alınabilir (Günal, 2010, s. 55). Dönemin yaygın Orta Çağ otobiyografilerinden ayrılarak daha modern bir üslupla yazılması, eserin ve yazarın öncü bir yön taşımasına sebep olmuştur.

İçerik itibarıyla eserde "Türk-Rus Savaşı" başlıklı bölümde 1768 yılındaki Türk-Rus Savaşı anlatılırken, yazarın Türklere karşı beslediği olumsuz duygular açıkça ifade edilir ve Türkler Arapların bir kavmi olarak görülür. Yazarın gözünde Türkler vahşi ve Hristiyanları katleden bir kavimdir. Türklerin uyguladığı vahşeti genelden bireye indirerek kendisinin de çok defa dövüldüğünü belirtir (Günal, 2010, s. 61). Başka bir Bulgaristan tarih araştırmacısı Musa Kılıç da (2009), "Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler (1836-1876)" başlıklı doktora tezinde, Sofroni'nin hikâyesinin özelliklerinden birinin Türklere karşı olumsuz ifadelerin yer alması olduğuna dikkat çeker. Kendi başına gelen olumsuz olayların daha çok betimlenmesi aracılığıyla eserde Türklere karşı açıkça önyargı yer almaktadır. Eserde yer alan Osmanlı-Rus Savaşı'nda Bulgarların Ruslara destek olmaları için çaba göstermesi de bu önyargıyı destekler niteliktedir (Kılıç, 2009, s. 25). Çevirmen, Sofroni'nin düşüncelerini çeviri metinde Türk okura olduğu gibi aktarmayı tercih etmiştir. Her ne kadar kendisi bu görüşlerden rahatsızlığını, yazdığı ön sözde dile getirse de metni yönlendirme konusunda etkinliğini yan metinler aracılığıyla kullanmayı tercih etmiştir. Çevirmen metin içi stratejilerle değil, yan metinler aracılığıyla, bu tarih metninin yanlışlarla dolu bir kurgu metni olduğu iddiasıyla dizgede eserin yeni bir işleve kavuşmasını sağlayacaktır.

Günal'a göre eser, edebî yönüyle ilgili gerçekçi bir yaklaşım sergilemese bile Bulgar araştırmacıları, Sofroni'nin otobiyografisinin sanatsal değerinin çok büyük olduğunu iddia etmektedir (Günal, 2010, s. 65). Bulgar tarihçileri, özellikle de Bulgar Aydınlanma dönemini araştıran tarihçiler, Sofroni'nin otobiyografisini Bulgar topluluğunun, XVIII. yy.'ın ikinci yarısında hayatını yansıtan bir eser olduğundan önemli olduğunu düşünür (Günal, 2010, s. 65). Kaynak metnin Bulgarca dizgede edebî açıdan önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Nitekim Türkçe dizgede benzeri bir önemle karşılanmamıştır. Günal, eserin edebî yönü birçok kaynağa göre gerçekte zayıf olsa da Bulgar araştırmacılara göre tam tersine değerli bir eser olarak ele alındığını belirtmektedir. Ancak eserin edebî amaç dışında yazıldığı çok açıktır. Sofroni'nin edebî ve sanatsal kriterleri ön planda tutabilecek bir birikime sahip olmadığı da eserde çok açık bir biçimde görülmektedir (Günal, 2010, s. 72).

Küçük bir kasabada piskopos olan Sofroni'nin, babası ve amcası celep olarak çalışan ve gençliğinde İstanbul'a gelmiş olan bu adamın hayatının başlangıcında padişahın sadık bir tebaası olduğu bilinmektedir; oysa yaşlılığında Eflâk'ta bir manastıra sığınmış ve Çar'ın gelmesini ümit etmektedir (Faroqhi, 2008, s. 25). İniş çıkışlarla dolu bu hayat hikâyesinde, başlangıçta Osmanlı için çalışan, ancak daha sonra değişen toplumsal yapılarla birlikte bir dinî lider olarak Bulgar uyanışına hizmet eden Sofroni'nin, ailesinin ise sonraki zamanlarda yine Osmanlı'ya hizmet ettiği görülmektedir. Sofroni'nin torunu İstefanaki Vogorides, Osmanlı'da askeri rütbede Osmanlı için tercümanlık yapan önemli bir isimdir (Kılıç, 2009, s. 65). Bulgar asıllı ve Bulgarca konuşan ailedeki üç erkek çocuktan biri olan Sofroni'nin torunu İstefanaki Vogorides, Rumca eğitim almak

amacıyla Bükreş'e gönderilmiştir. Bükreş'teki okulda Rumcanın yanı sıra Latince, Fransızca, İtalyanca ve Rusça eğitimi almış, 1790'larda İstanbul'a devlet hizmetine girmek için gerekli vasıflara sahip olarak gelmiştir. Christine Philliou'dan aktaran Kılıç'ın belirttiği üzere, bir rivayete göre Hüsrev Paşa'ya takdim edilerek Osmanlı hizmetine girebildiği bilinmektedir. Ahmet Refik'ten aktaran Kılıç, III. Selim devrinin sonlarında Rusya'ya karşı sevk edilen orduda kethüda olan Rusçuk yaranlarından Mustafa Refik'in maiyetinde de tercümanlık yaptığını söylemektedir. Mihail Dimitri Sturdza'dan alıntılayan Kılıç'a göre, Sofroni'nin torununun aynı zamanda Çanakkale Antlaşması'nda Osmanlı temsilcisi Vahid Efendi'nin tercümanlığını da üstlendiği bilinmektedir (Kılıç, 2009, s. 27). Her ne kadar Sofroni Türklere karşı önyargılı bir eser kaleme almış olsa da iç içe geçmiş kültürlerin birbirlerinden keskin kalemlerle sonsuza dek kopması, çevirinin birleştirici gücü bağlamında mümkün olmamıştır.

2. Tarih Metinleri ve Çevirisi

Tarih yazımının geçmişin öznel bir çevirisi mi yoksa gerçeklerin doğru bir kaydı mı olduğu birçok araştırmacının uzun zamandır sorguladığı konular arasında yer almaktadır. Bazı kuramcılar tarih yazımını, gücü ve kontrolü ele almanın bir yolu olarak görürken, bazıları ise tarihin bir kurgudan ibaret olduğunu savunur (Liu, 2009, s. 3). Tarih çevirileri konusunda araştırmaları olan Xinhui Liu'nun aktardığı üzere, Norman J. Wilson (1999) tarih metinleriyle ilgili şöyle bir tanımlamada bulunur: "(tarih metinleri) sürekli değişen ve sonu açık bir tartışma süreci gibidir […] Dolayısıyla kesin cevaplar yoktur, sadece sağlam ve tutarlı argümanlar vardır. Liu'nun aynı eserinde aktarıldığı üzere Baudrillard'ın (1999) sözü ise tarih metinlerinin kurgusallığına dikkat çekmektedir: "(tarih metinleri) kökeni ya da gerçekliği olmayan bir olgunun modeller aracılığıyla üretilmesi"dir. Diğer yandan, Homi Bhabha (1992) çevrilmiş tarih eserlerinin bir kültürün diğer bir kültür tarafından yanlış algılanmasının dünya düzeninde siyasi ve toplumsal egemenliği genişletmenin bir yolu olduğunu savunur.

Bu tartışmaların yanı sıra, tarih metinlerinin muhtemel işlevleri tarihin gerekliliği üzerinden birçok araştırmacının çalışmasına konu olmuştur. Alexander Lyon Macfie, *Geçmişi Yaratmak: Tarihi Yazmak ve Yeniden Düşünmek* adlı kitaptaki "Tarihçilere Davet" adlı bölümde, tarihçilerin olayların doğasını tanımlamalarının, bir zaman deneyimi yaratmalarının ve insan deneyiminin karakterini anlamaya çalışmalarının gerekliliğini savunmaktadır (Macfie, 2023, s. 79). Tarihçileri öznel bir görevden ziyade bilinçli ve sorgulanabilir bir şekilde sorumluluk almaya yönelttikleri söylenebilir. Yazara göre tarihin işlevi ve amacı ile tarihin yazarı, yani tarihin bazı zamanlarda ne için yararlı (kullanıldığı) arasında bazı küçük ayrımlar yapılabilir (Macfie, 2023, s. 380). Sürekliliği işaret eden bu anlayış, tarih yazımının varoluşsal öneminin yanı sıra vaka örnekleri oluşturması açısından pratik boyutlarına da dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra, Macfie tarihin hemen hemen her şey için olduğunu söyler. Tek bir işlevden ziyade çok yönlü bir bakış açısını işaret eden yazar, Friedrich Nietzsche'ye gönderme yaparak tarihin üç görevini örnek verir: eylemin özendirilmesi (anıtsal), geçmişin korunması (antikacı) ve yargıyı kolaylaştırma (eleştirel). Tüm tarihin nihai amacı ise yaşamı iyileştirmek olmalıdır (Macfie, 2023, s. 381). Tarih, sadece geçmişi anlatmak için değil, varlığı meşru kılmak, kültürel sürekliliği sağlamak, eleştirel düşünceyi geliştirmek gibi farklı amaçlarla da var olmaktadır. Bu bağlamda, Sofroni'nin Hikâyesi eğer bir çeşit Bulgar Ulusal Uyanış metni olarak kabul edilirse, Macfie'nin anlayışına örnek teşkil etmektedir. Eserin aynı zamanda hem kimlik inşası hem de öğretici bir anlatı örneği olduğu, ayrıca Bulgarların bağımsızlık düşüncesini teşvik etmeyi amaçladığı söylenebilir. Aynı eserde Macfie, Liu gibi, Norman J. Wilson'dan aktararak tarihin taşralı insanları tedavi edebileceğini söyler.

Taşralılar, zaman ve geçmişin değiştirilemez doğası hakkında eğitilebilir; geçmişin ve dolaylı olarak geleceğin "yabancılığı" hakkında geliştirilebilir; ötelik ve perspektiften haberdar kılınabilir, onlara kolektif bir hafıza verilebilir (Macfie, 2023, s. 382). Nitekim, Sofroni'nin öz yaşam öyküsünün de "taşralı" bir yapıya sahip olduğu, ancak hikâyenin yerel bir anlatıdan ziyade tarihsel bir hedefle daha geniş bir bakış açısına yerleştiği söylenebilir; Wilson'un sözünü ettiği "eğitici" ve "dönüştürücü" etkinin izleri hikâyede görülmektedir. Diğer yandan, geçmişin "değiştirilemezliği" fikri, Bulgar tarihi açısından hikâye aracılığıyla bir bilinci temsil etmektedir. Bugünün kurulmasında geçmişte yaşananlar bir nevi referans olarak gösterilmekte ve tarih açıkça kolektif bir hafıza üretmektedir.

Macfie'nin dikkat çektiği bir diğer önemli nokta ise tarihin vaka geçmişi (case history) olarak bir meslek eğitimine materyal temin edebileceği yönündedir (Macfie, 2023, s. 381). Bu çalışmaya konu olan öz yaşam öyküsünün çevrilerek Türkçe dizgeye girmesi de bir vaka teşkil etmekte ve bir tarih/kurgu metninin bir Bulgar çevirmenin kararları doğrultusunda nasıl bir kurgu metnine dönüştüğünü örnek olarak göstermektedir. Tarih metinlerinin nasıl çevrilebileceği, bu metinlerin çevirilerinde karşılaşılan sınırlılıklar ve ne tür toplumsal ya da kültürel normların yönlendirici olabileceği veriler oluşturacaktır; bundan sonraki tarih metinleri çevirmenleri, özellikle de Bulgar tarihinden yapılacak çeviriler için, birer vaka olarak katkı sunacaktır.

Tarih metinleri ve çevirileri incelendiğinde, yorumlamanın belirli bir kültürün bireysel söylemlerini şekillendirebildiği görülmektedir. Bu bağlamda, okurları yazılanlar konusunda olduğu gibi bilgilendirmek, okurların bilme hakkını onlara iade etmek, çevirmenler için her zaman bir sorumluluk olarak omuzlarda taşınan bir yük gibi algılanmaktadır. Liu'nun (2009) Hegel'den aktardığı söz bu endişeleri gözler önüne sermektedir: "Tarihten öğrenebileceğimiz tek şey, kimsenin tarihten bir şey öğrenmediğidir" (s. 3). Bu söz, çevirmenin metindeki bilgilerin ne kadarını ve nasıl çevirmesi gerektiği konusunda muğlak kalması ve kaynak metni kendi ideolojileriyle birleştirerek okura yeni bir tarih metni gibi sunmasının kaçınılmazlığını ortaya koymaktadır.

Diğer yandan, tarih çevirisi konusunda araştırmaları olan başka bir yazar, Cerrato Rodríguez (2017) ise, egemen "ideoloji ve güç" ün etkisi altında, çeviri ve tarihin gerçekliğin anlatıları olarak ele alınan çağdaş anlayışı, çeviri sayesinde, alt sınıfların gerçek tarihine/tarihlerine erişmek için, öncelikle egemen sınıfın resmî söylemiyle oluşturulan resmî tarihi gizeminden arındırmak gerektiğini söyler (s.1). Cerrato Rodríguez'e göre, tarihsel söylemin sınırları içinde kalarak kurgusal özerkliğini kaybetmeyen ve resmi söylemi altüst ederek "Öteki"nin mikro tarihlerini ortaya çıkarmak için kullanılan tarihsel metakurguya dikkat edilmelidir. Bu dikkatli ayrımın yapılmasını sağlayacak şey, araştırmacıya göre, çevirmendir. Yani, bilginin aktarılması kadar doğru bilginin ortaya çıkarılması da çevirmenin sorumluluğundadır. Bu sorumluluğu yerine getirmek için çevirmen, asıl metinde yönlendiricilik kapasitesinin yanı sıra yan metinlerde de sesini duyurabilir.

Bu bağlamda, çeviri tarih metinlerinde çevirmenin yönlendiriciliği yalnızca çevirdiği metinlerde değil, asıl metne ek olarak oluşturulan metinlerde de karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada da görülmüştür ki Bulgar edebiyatında önemli bir yönlendirici role sahip olan Sofroni'nin Çilekeş Hayat Hikâyesi, Türk okurlar arasında olduğu gibi Bulgar okurlarda da aynı etkiyi yaratmayacaktır. Eser, kimi Bulgar okurlar için kaynak gösterilebilecek bir tarih metni iken, kimi Bulgar okurlar için edebi bir kurgu romanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Çevirmen

sorumluluğunu yerine getirmek için Türk okurun bilgi alma hakkını okura iade ederek kaynak odaklı bir tavır takındığını ön sözünde belirtmiş, ama yönlendirme etkisini başka bir ek metinle yazılan bu metnin kaynak gösterilebilecek bir tarih metninden öte gerçekleşmeyen olayların da yaşandığını göstermek için asıl metne ek metin eklemeyi tercih etmiş ve edebi bir kurgu metni olarak dizgeye girmesini amaçlamıştır.

3. Kuramsal Çerçeve ve Kavramsal Sorgulamalar

3.1. Dipnotlar ve Yan Metinlerde "Çevirmenin Sesi"

Çeviri Araştırmacısı Theo Hermans, "The Translator's Voice in Translated Narrative" (Çeviri Anlatıda Çevirmenin Sesi) başlıklı makalesinde çevirmenin görünmezliği konusunu "çevirmenin sesi" kavramıyla irdeler (Hermans, 1997, s. 27). Çeviri, her zaman "ikinci" bir ses taşır ve kendini az ya da çok ölçüde gösteren bu ses "çevirmen"in sesidir. Çevirmenin sesi, bir yandan anlatıcının arkasına gizlenip çeviri metinde kendini göstermezken, bir yandan da metin dışı çevirmen notlarıyla varlığını doğrudan ve güçlü bir şekilde hissettirebilir (Hermans, 1997, s. 65). Ana metin dışında yan metinlerde de kendini gösteren çevirmenin sesi, çevirmeni gözle görünür kılmaktadır. Hermans'a göre, çeviri anlatıda çevirmenin örtük ya da açık söylemsel varlığına çevirmenin sesi denmektedir (Hermans, 1997, s. 65). Çevirmenin sesini, gözlemlenebilir ve incelenebilir olarak sunan bu metinlerde çevirmenin varlığını kabul etmek, etkilerinin izlerini sürmek çeviriyi, alışılagelmiş çevirmenin saydam olması gerektiği yanılsamasından kurtaracaktır. Çevirmenin sesi konusunda yapılacak bu inceleme, çeviri yapmanın kaçınılmaz bir şekilde taraflı bir iş olduğuna ve çevirmenin görüşlerini yaptığı işten soyutlamasının mümkün olamayacağına bir örnek oluşturacaktır.

Çalışmada ele alınan yan metinler ve dipnotlar, çevirinin erek dizgede kazanacağı konumu etkileme gücü bakımından metinlerarasılık çerçevesinde değerlendirilebilir. Daniel Chandler'ın bahsettiği gibi, metinlerarasılık tek bir boyutta basit bir süreklilik gibi görünmemektedir; hangi boyutları aramamız gerektiği konusunda bir fikir birliği de bulunmamaktadır (Chandler, 2002, s.141). Metinlerarasılık, yalnızca metnin bir özelliği değil, metni okumanın yazar(lar) ile okuyucu(lar) arasında kurduğu "sözleşme"nin bir özelliğidir. Okuyucular metinlerarasılık sayesinde okudukları ana metne yeni anlamlar yükleyecektir (Barthes, 1988). Bu yeni anlam yükleme, eskiden oluşturulan anlamların taşıyıcısı olan metinlerin getirdiği anlamlardan kaynaklanabilir (Riffaterre, 1983). Kaynak metnin çağrıştırdığı yan metinlere sıklıkla rastlanır. Ancak, bir çevirmenin çeviri metnini desteklemesi, yönlendirmesi için dipnotların yanı sıra ek metinler kullanması oldukça nadir görülen bir durumdur. Kaynak metne eskiden yüklenen anlam çevirisi dünyası değişime oldukça açıktır. Çoğu zaman bu yan metinler bilinçli tercihler olup erek metnin oluşturduğu yeni okur evreninde anlamı zenginleştirecektir.

Jonathan Culler, metinlerarasılığın iki yönlü odak noktasına sahip olduğunu söyler. Bir yandan, metinlerin özerkliğinin yanıltıcı bir kavram olduğunu ve bir eserin anlamının yalnızca daha önce yazılmış belirli şeylerin varlığı sayesinde ortaya çıktığını vurgulayarak, önceki metinlerin önemine dikkat çeker (Culler, 2001, s. 114). Ancak, anlaşılabilirlik ve anlam üzerine odaklandığı ölçüde, "metinlerarasılık" bizi önceki metinleri, anlamın çeşitli etkilerini mümkün kılan bir kodun parçaları olarak görmeye yönlendirir. Böylece metinlerarasılık, bir eserin belirli önceki metinlerle ilişkisini ifade etmekten çok, kültürün söylemsel alanına katılımını tanımlamak için kullanılan bir terim haline gelir. Öyleyse, metinlerarasılık, bir metin ile bir kültürün çeşitli dilleri veya anlamlandırma pratikleri arasındaki ilişkiyi ve bu kültürün olanaklarını ifade eden

metinlerle olan ilişkisini ifade eder (Chandler, 2002, s.114). Metinlerarasılığın anlamın sınırsızlığını, çeşitliliğini ve kültürel söylemin oluşturulacak tüm anlam evrenlerindeki etkisini ifade ettiği söylenebilir. Metinlerarasılık boyutunda, metinleri birbiriyle eşleştiren farklı zamanlarda yazılmış metinler olmakla birlikte, aynı söylemin içerisinden birbirini dengeleyen ya da birbirine karşı çıkan metinler de olabilir. Sibel Irzık (Ön söz, Bakhtin, 2001), *Karnavaldan Roman'a* kitabına yazdığı ön sözde Bakhtin'in karnaval kavramını zıtlıkların birlikteliği üzerinden anlatmaktadır. Irzık, resmi kültüre karşıt olarak konumlanan bir halk kültürünün, kahkahayı, doğanın ve kolektif yaşamın ritimlerini, bedenin direncini ve işlevlerini, dile ve edebiyata taşımasının söz konusu olduğunu aktarır. Bu bağlamda, bir metne eş koşan ya da koşut oluşturan yan metinler, metinlerarasılık boyutunda ele alınabilir.

Gérard Genette, *Seuils* (1987) adlı eserinde yan metinsellik kuramını geliştirerek bu yönde bir terminoloji oluşturur. Genette'ye göre "Eşikler" olarak tanımlanan yan metinler, eser ile okuyucu arasında bir sınır bölgesi olarak görev yapmakta; aynı zamanda esere geçişimizi sağlarken eserle ilişkimizi de düzenlemektedir. Bunlar: editör yazıları, yazar adı, başlıklar, çevirmen sunuları, ithaf yazıları, önsözler, notlar, resimler, sonsöz, röportaj ve söyleşiler, arka kapaktaki uyarılardır (Genette, 1987). Oluşturulan bu yan metinler, bir metnin anlaşılmasını sağlayan başlıca unsurlardır. Bir metnin, tek başına, yan metinlerden bağımsız olarak yazar adı, başlıklar ve görsel unsurları içeren kapak sayfası ile tanıtım içeren arka kapak yazısı olmadan kitap olarak alımlanması mümkün değildir (Genette, 1987, s. 10). Genette *Seuils* adlı eserinde ele aldığı örneklerde otobiyografileri ve yayıncı gibi yazardan başka birinin imzasını taşıyan metinleri yan metinler olarak ele alır (Genette, 1997, s. XX-9). Bu çalışmada ise otobiyografi metni[2] (1861) asıl metin ve bu otobiyografinin yazılmasına neden olan çağrı metni[3] (1810) yan metinlerden birini oluşturmaktadır. Yazılan otobiyografi eseri, yazıldığı dilin edebiyatında gerek tarihsel bir metin gerekse edebiyata yön veren öncü bir metin olarak algılandığı için, tek başına ayakta durması gereken bir metin olarak "asıl metin" olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.2. Yan Metinsel Ögeler

3.2.1. Yayıncının Notu

"Yayıncının Notu" adlı bölümde, kitabın içeriği hakkında detaylı bir tanıtım bilgisinin yanı sıra metin içinde gerçekleştirilen biçimsel değişiklikler, eklenen açıklamalar ve güncellenen dil kullanımı gibi ögelerle çevirmenin stratejilerine de yer verilmiştir. Bulgarca bir elyazması olarak dilimize eski Bulgarcadan çevrilen eserde, okumayı kolaylaştırmak için ara başlıklar ve köşeli parantez içinde kullanılan sözcükler eklendiği ve aynı zamanda Ivan Kojuharov'un 1961 tarihli Almanca baskı için hazırladığı desenlerin bu baskıda kullanıldığı yayıncının dikkat çekmek istediği noktalardır (Yayıncının Notu, Sofroni, 2003, s. 5). Bu bağlamda, yayıncının notunun bu değişikliklerin yapıldığını özellikle belirtmek için yer almasının çevrilen metnin dizgede alacağı yer açısından önemli bir yönlendirme olduğu söylenebilir. Kaynak dizge okuru tarafından kanonlaşmış bir eser olarak kabul edilebilecek bir metindeki değişiklikler ve sebepleri, çevirmenden önce yayıncının notuyla açıklanarak metin okura tanıdık hale getirilmeye çalışılmış denebilir.

[2] Çeviri kitabın ön kapak sayfasında, bu eserin 1861 yılında öncelikle Dunavski Lebed Gazetesi'nde 55 ve 62 sayıları arasında tefrika olarak basıldığı bilgisi yer almaktadır.

[3] Çeviri kitabın ön kapak sayfasında, bu çağrı metninin 1810 yılında Sofroni'nin Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Bulgar Halkına yaptığı çağrı metni olduğu bilgisi yer almaktadır.

Yayıncının notunda yer alan bir diğer unsur, kaynak metnin konusu, bir dinî liderin kendi ağzıyla anlattığı hayatıdır. Yayıncıya göre, dizinin ikinci kitabı olarak okurlara sunulan *Günahkâr Sofroni'nin Çileli Hayat Hikâyesi*, Osmanlı tebaasından bir Bulgar dinî liderin Balkanlar'da büyük karışıklıkların yaşandığı günleri de içeren özyaşamöyküsüdür. Bu eser ilk kez 1861'de Bulgarca olarak tefrika edilmiş, ardından birçok yabancı dile çevrilmiştir; 1877'de Rusça, 1885'te Fransızca, 1958'de İngilizce, 1961'de Almanca ve 1962'de Macarca olarak yayımlanmıştır (Yayıncının Notu, Sofroni, 2003, s. 5). Yayıncı, kaynak metin hakkında genel bilgi ve çeviri metinde yapılan değişikliklere notunda yer verirken metin hakkındaki görüşlerine, kaynak dizgede metnin önemine, bu eserin neden çevrilmek istendiğine, Bulgar edebiyatına yön veren bir eser olarak kabul edilen; ancak Türkler tarafından okunduğunda eserin bir o kadar da yönlendirmeci bir yanı olduğu görülebilen bir metin türü olarak yazıldığına değinmez. Yayıncının okuru bu yönde yönlendirmek istemediği, tarafsız kalmak istediği söylenebilir.

3.2.2. Çevirmenin Sunuş Notu

Yan metinsel olarak oluşturulan "Çevirmenin Sunuş Notu"nda ise çevirmenin yayıncı kadar tarafsız kalmak istemediği görülmektedir. Çevirmen Aziz Nazmi Şakir-Taş bu sunuş metninde öncelikle kaynak metne dair görüşlerine yer vermiştir. Çevirmene göre, kaynak metinde konu edilen eserin baş kahramanı, şimdi ise aziz ilan edilen maceraperest bir piskoposun çılgın hayat hikâyesidir (Çevirmenin Sunuş Notu, Sofroni, 2003, s. 5). Otobiyografi olarak sunulan eserde, öncelikle bir köyde görev yaparken, daha sonra bir piskopos haline gelen Sofroni, İstanbul'da çeşitli maceralar yaşamaktadır. Çevirmene bu eserin çevirisinin yapılması teklif edildiğinde, bunun sıradan bir çeviri olmayacağı kesindir. Kendisi de Bulgaristan'da yaşamış bir Türk olarak, Türkler için olumsuz yargıların da yer aldığı bu kaynak metni çevirirken kendi ideolojisinden kopamayacağı açıktır. Kendisi kaynak metinle ilk karşılaşma anlarını şöyle anlatır:

> Eğer yıllar önce lisedeyken, edebiyat sınıfında bu cümleyi yazsaydım, zayıf not almak şöyle dursun, okuldan bile uzaklaştırılabilirdim. Çünkü o zamanlar Sofroni'nin (1739-1813) yaşamöyküsü Bulgaristan'da tek bir amaca hizmet etmek zorundaydı: Osmanlı dönemi mezalim ve vahşetini belgelemek. Bu nedenle de Sofroni'nin öz yaşam öyküsünün okunmasından daha önemli olan şey, onun hakkında yazılan makalelerdeki görüşlerin öğrenciler tarafından benimsenmesiydi. (Çevirmenin Sunuş Notu, Sofroni, 2003, s. 6)

Çevirmenin Bulgaristan'da öğrenim gördüğü yıllardaki (Çevirmenin Sunuş Notu, Sofroni, 2003, s. 6) anılarından hareketle, kaynak metin dizgesindeki yerini edebî bir metin türü olmaktan çok, bilgilendirici ve fikir uyandırıcı bir metin türü olarak almıştır. Bulgar halkına bir öğreti niteliği taşıyan metin, Bulgar kimliğine sahip olmayan biri için aynı amaçla okunmayacağından ve çoğul olanın içinde azınlık olmanın da getireceği dezavantajla, 1980'lerin Bulgaristan'ındaki Türk okurun anılarında oldukça olumsuz bir yer edinmiştir.

İlkokuldan itibaren sınıfın tek Türk öğrencisi olan Aziz Nazmi Şakir-Taş, Türk kimliği nedeniyle öğrencilerin çoğu, hatta kimi öğretmenler tarafından "Osmanlı zalimleri"nin varisi kabul edildiğini, bu yönünü açığa vuran tarih ve edebiyat derslerinde nefret dolu bakışlarla, küçümseyici tavır ve olaylarla karşı karşıya kaldığını ifade etmektedir (Çevirmenin Sunuş Notu, Sofroni, 2003, s. 5). İlk karşılaşmanın olumsuz anılarla hafızasında yer etmesine rağmen, kaynak metnin yayınevi tarafından kendine çevrilmek için sunulması, çevirmen için yeni bir macera, yeniden okuma, metni yeniden yazma imkânı doğurmuştur. Taş, "Kitabı Bulgarcadan Türkçeye çevirmek ise, her satırı beni lise yıllarıma götüren keyifli bir uğraş haline gelmiştir" (Çevirmenin

Sunuş Notu, Sofroni, 2003, s. 6) diyerek metnin olumsuzlamalarından kopmayı başardığını, bu çeviriyi yeni bir serüven, yeni bir fırsat olarak algıladığını göstermektedir.

Çevirmen, bu bölümde çevrilmek üzere kaynak metnin hangi versiyonunun seçildiğine de yer verir. Kaynak metin olarak, A.N. Robinson ve N.M. Dilevski'nin 1976 yılında Leningrad'da yayımladığı ve M.Y. Seltikov-Şçedrin Devlet Kütüphanesi'nde korunan (M.P. Pogodin koleksiyonu, No. 1204, varak 353-361) elyazmasının tıpkı basımı esas alınmıştır (Çevirmenin Sunuş Notu, Sofroni, 2003, s. 6, 7). Dolayısıyla, kaynak metin ile çeviri metnin tam karşılaştırmasının yapılabileceği belirtilmiştir. Çevirmenin kaynak odaklı bir eğilime sahip olduğu buradan da anlaşılmaktadır.

Bunun yanı sıra, çevirmen Vraça Psikoposu'nun kullandığı arkaik dil ve kimi Doğu, kimi Batı Bulgaristan ağızlarına ait kelimelerin yanı sıra, bu kelimelerin garip kullanım tarzından meydana gelen karmaşık ve yer yer düşük cümlelerin çeviri işini epey zorlaştırdığına değinir (Çevirmenin Sunuş Notu, Sofroni, 2003, s. 7). Bu sebeple çevirmene göre, çeviri özgün haliyle muhafaza edilse de kelime yapılarına yönelik bazı düzeltmeler çevirmen tarafından yapılmıştır. Çevirmenin bu ifadelerden de kaynak metinden çok fazla ayrılmadığı ve kaynak metne yakın bir çeviri eğilimi olduğu anlaşılmaktadır.

Çevirmen Taş, kaynak metnin yazarının üslubuna ve üslubun getirdiği değerli yönlerine de değinir:

> Sofroni'nin 18. Yüzyılın ikinci yarısını ve 19. Yüzyılın ilk yıllarını kapsayan hayat hikayesi, her ne kadar Osmanlı tarihi açısından önemli olaylar hakkında tanıklıklarda ve atıflarda bulunuyorsa da aslında başlığının da işaret ettiği çilekeşliğiyle, daha doğrusu bu çilekeşliğin sahibinin ağzında aldığı şekille ve onun beğenimize sunduğu sürükleyici üslubuyla değer kazanıyor. (Çevirmenin Sunuş Notu, Sofroni, 2003, s. 7)

Her ne kadar konu itibarıyla çevirmen metni yönlendirici ve olumsuzlamalarla dolu bir eser olarak görse de edebî olarak otobiyografi türünde yazılmış eser üslup açısından çevirmene göre değerlidir. Çevirmen notunda yazarın üslubuna özellikle beğeniyle yer vermesi, çevirmenin stratejilerinde kaynak odaklı bir eğilim içinde üslubu önemseyeceği çıkarımına yol açabilir.

Kaynak metin olarak Sofroni'nin eseri ne sıradan bir edebiyat metni ne de yönlendirme özelliğine sahip çağrışımsal bir metindir. Otobiyografi türüyle, okur için daha anlaşılır ifadelerle yazılan bu kaynak metin, sadece acı çeken Sofroni'ye dair değildir; toplumsal olarak Bulgarların kendilerini ifade etmek için de kullandığı bir metindir.

3.2.3. Dipnotlar

Yalnızca edebiyat metinlerinde değil, bir sosyal bilimler metni olarak tarih metinlerinde de yaratıcı özellikler yer almaktadır ve bu tür metinlerin de çevirisinde dipnot kullanımına sıklıkla rastlanmaktadır. Çevirmenden, bu durumda metni anlaşılır kılmak için bir nevi kılavuz görevi görmesi ve dikkatli bir çözümleme yapması beklenmektedir (Aksoy, 1999, s. 22).

Berrin Aksoy (1999) çevirmenlerin bu tür metinlerde karşılaşabileceği çeviri sorunlarına karşılık ne tür çözümler oluşturabileceğini belirli önerilerle açıklar. Dipnot kullanımına yönelik bu öneriler arasında; metinde kullanılan sözcüğün erek kültürün dilinde eşdeğer olarak verilemeyen ya da eşdeğer sözcük bulunsa bile anlam alanlarının tam olarak örtüşmediği durumlarda, özgün sözcüğün olduğu gibi aktararak ayraç içinde ya da dipnotta sözcüğün karşılığının verilebileceği (Aksoy, 1999, s. 23), önemli sözcükleri özgün yabancı dil

kullanımlarıyla vermeyi ve kare ayraç içinde ya da dipnotta olası en kısa şekilde açıklamalar yapılabileceği (Aksoy, 1999, s. 24), bir dilden diğerine göre farklı olan terimlerin çevirisinde çevirmenin bu farklılığı dipnotta da ayraç içinde belirterek, okuyucuları bilgilendirmesinin gerekebileceği (Aksoy, 1999, s. 25) yer almaktadır.

İncelenen çeviri kitabında toplam 62 dipnot bulunmaktadır. Bunlardan 59 adedi çeviri metnin kendisinde, 3 adedi de Vera Mutafçieva'dan alıntı yapılan birinci ekte kullanılmıştır. Dipnotların çeviriye dair bilgiler sunması amacıyla çevirmen tarafından eklendiği düşünülmektedir. Dipnotların kullanılma amacının çoğunlukla eski Bulgarcada geçen yer adlarının günümüz adlandırılışlarının verilmesi olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra, bazı tarihsel sınıf ve rütbe adlarının tarihsel olaylara açıklık getirmek için kullanıldığı düşünülmektedir. Dipnot gösterimi için aşağıda bazı örnekler yer almaktadır.

Örnek 1:

> İki pehlivan güreşiyordu. Arkalarında yüksek saraylar vardı. Bilmiyorum ama belki sultanın ta kendisi de oradaydı. Güneş tamamlandığında bütün insanlar sultan saraylarına doğru hareket etti. Onlarla birlikte biz de yürüdük ve kendimizi sultan kapısıyla sultan sandallarının bağlı olduğu Yalı Köşkü arasında bulduk.
>
> Yalı Köşkü (Dipnot): Topkapı Sarayı'nın dış köşklerinden. Sepetçiler Kasrı ile Sirkeci arasındaydı. 1592'de inşa edilen köşk, padişahların denizdeki törenleri ve şenlikleri izlemesi amacına hizmet ediyordu. 1868'de yıktırılmıştır. (Sofroni, 2003, s. 10)

Çevirmen yukarıdaki örnekte tarihsel bir açıklama yapmak için dipnot kullanmıştır. Açıklanmak için seçilen "Yalı Köşkü" Türk okurlar için oldukça yaygın bir şekilde bilinen bir sözcüktür. Ancak burada bağlamsal olarak verilmek istenen anlam ile günümüz dilinde zenginlik ifade eden bir yer olması arasında bir fark vardır. Çevirmen, sadece kaynak metni çeviren bir dil uzmanı değil, tarihsel bir bilgilendirme ekleyerek bilgi eksikliğini gidermeyi de tercih eden bir tarih yazarı gibi davranmıştır.

Örnek 2:

> Böylece hiçbir şey saklamadığım ortaya çıktı ve kendi işlerimi düzene sokmak için Şumnu'daki piskoposun yanına gitmek üzere yola çıktım.
>
> Şumnu (Dipnot): Kuzeydoğu Bulgaristan'da kent. Osmanlı döneminde askerî bakımdan önem taşıyan bir konumdaydı. Bugün Şumen olarak anılıyor. (Sofroni, 2003, s. 12)

Şehrin güncel Bulgarca adı *Shumen* (Шумен) olup Türkçede tarihsel kullanımı "Şumnu"dur. Çevirmen, Bulgaristan'daki bir yer adının tarihsel/Türkçe kullanımını dipnot aracılığıyla açıklamaktadır. Bununla birlikte, güncel adlandırma açısından şehir Bulgarcada *Shumen* (Шумен) olarak geçmektedir. Dolayısıyla "Bugün Şumen olarak anılıyor" ifadesi, yer adının resmî kullanımına işaret etmektedir.

Örnek 3:

> Üç yıl geçtikten sonra izin verdi ama bu defa despot müsaade etmiyordu, çünkü oğlumdan-ona verdiği paradan ötürü-faiz olarak (hayvan) başı 84 kuruş alacağı vardı.
>
> Despot (Dipnot): Ortodoks kilisesinde metropolitlere eş ruhani liderlere verilen ad. (Sofroni, 2003, s. 19, 20)

Dördüncü örnekte, çevirmen, Türk okurun günlük dilde "despot"u zorba anlamında kullanmasına rağmen, tarihsel bir bilgiye dikkat çekerek bu sözcüğün aslında dinî bir tanımlama olarak kullanıldığına işaret etmiştir.

Örnek 4:

> Plevne'de Ölüler Günü'nde ve Sırni Petik cumasına kadar sakin oturdum.
>
> Ölüler Günü (Dipnot): Hristiyan inancına göre kasım ayının ikinci Pazar gününde kilisede yapılan ayinde yıl içinde ölenlerin adları okunur, ruhlarına dua edilir ve şehitlik ziyaretine gidilir.
>
> Sırni Petik (Dipnot): Altı hafta süren perhiz dönemine girerken gerçekleştirilen karnavaldan önceki Cuma günü. (Sofroni, 2003, s. 39)

Bu örnekte çevirmen Hristiyanlıkla ilgili okurun bilmediğini düşündüğü bir bilgiyi açıklamaya gitmiştir. "Ölüler Günü" ifadesi açıklama yapılarak Türkçeye çevrildiği için ne anlama geldiği daha kolay anlaşılabilirken, "Sırni Petik" yabancı sözcükler kullanılarak çevrildiği için Türk okuru tarafından anlaşılmamakta, tamamen yabancı bir ifade olarak kalmaktadır.

Örneklerdeki dipnotların kullanımlarına bakıldığında, bir sosyal bilimler metni olarak tarih/edebiyat metni çevirmeninin bir yazar gibi okuru yönlendirmeye çalıştığı söylenebilir. Bu tarih/edebiyat yazarı-çevirmeni kendi metninde okur tarafından anlaşılmayacağını düşündüğü kavramları dipnotlarla açıklamaya çalışmıştır. Dipnotlardaki açıklamalı yönlendirmeler kaynak metinde var olan bir bilginin yanlışlığını düzeltmek ya da eksikliğini gidermek gibi bir amaç gütmemektedir. Çevirmenin, okurun yazarı olduğu gibi eksiksiz anlamasını hedeflediği ileri sürülebilir.

3.2.4. Ek 1: "Vera Mutafçieva'nın Sofroni Kitabı'ndan Seçmeler"

Bu bölümde Vera Mutafçieva'nın *Sofroni Kitabı*[4] adlı eserinden kesitler alınarak çevrilen alıntılara yer verilmiştir. Bu alıntılar belirli bir düzen içinde yapılmamıştır. Çevirmenin uygun gördüğü ve çevirmeyi tercih ettiği bölümler, çeviri kitabında Ek 1 olarak yer almıştır. Alıntılar birbiriyle bağımsız şekilde alt alta sıralanmış, alıntılanan bölümler aralarına yıldızlar konularak ayrılmıştır. Bu ekin çevirisini Aziz Nazmi Şakir -Taş kendisi yapmıştır. Alıntılanan bölümlerin, kaynak metinde anlatılanların gerçek dışı olduğunu kanıtlamak ve bir antitez oluşturmak amacıyla seçildiği düşünülmektedir.

Bahsi geçen gerçek dışılığı anlatmak için yapılan alıntılardan en dikkat çekici olanının, hayat hikâyesini anlatan yazarın başlığına da taşıdığı gibi çileli bir yaşamı olmadığına dair kanıtlar sunmak olduğu söylenebilir. Vera Mutafçieva'ya göre hikâyenin baş kahramanı zorlanmaktan, çilekeş bir hayattan ziyade şehvete kapılıp zevkli bir serüven geçirmiştir:

> Sofroni, dünya yüzündeki ilk seyahatinin sebebini izah ederken 'Beni zorladılar' şikayetinde bulunuyor. Ey Bulgar! Eski zaman Bulgarlarından hiçbiri çıkıp da gerek olmadan zevkli bir şey yaptığını yazmış mıdır? Anladığımız kadarıyla eski zaman Bulgarları ilgi çekici seyahatlerle hep zorlanarak çıkmış, yüksek rütbelere hep zorlanarak yerleşmiş, ziyafetlere hep zorlanarak katılmış ya da hep zorlanarak altın biriktirmişlerdir. Aralarından hiçbiri çıkıp da 'Duygulandım, beğendim, şehvete kapılıp istedim!' diye yazmamıştır. Bağımsızlıktan önceki (1887) kitaplarımızın hüzünlü ve şikâyet

[4] Bu kitabın daha önce Türkçeye çevirisi yapılmamıştır. Yazarın resmî web sayfasında kitabın Türkçe çevirisi olarak referans gösterilen, bu çalışmanın da konusu olan Aziz Nazmi Şakir-Taş'ın kesitler alarak çevirdiği ek bölümdür (Bknz. https://veramutafchieva.net/pdf/243.pdf). Kesitlerin alındığı bölümlerin Bulgarca kaynağı ise şöyledir: Mutafchieva, V. (2008). *Kniga za Sofroniy, Protsesat 1873, Saedinenieto pravi silata* (Tom 6). Plovdiv: Janet 45.

> dolu sesi de buradan gelir. Dinlendirici metinler değil; açığa vurulan şikâyetler, kötü akıbetler, belaların sesi…. (Vera Mutafçieva'nın Sofroni Kitabı'ndan Seçmeler, Sofroni, 2003, s. 52, 53)

Mutafçieva, Bulgarların *Günahkâr Sofroni'nin Çileli Hayat Hikayesi'ne* verdikleri değeri ve bir vefa borcu olarak görüp bu borcu ödediklerini düşünür. Kitap üzerinde yıllar boyunca Bulgar bilim insanları çalışmalar yapmış, esere bir Bulgar tarihi anlatısı olarak bakılmıştır. Ancak gözden kaçırdıkları bir nokta vardır; o da sanatın gerçeği yansıtmak gibi bir yükümlülüğü olmadığıdır. Örneğin, Sofroni'nin Giray hakkındaki hikayesi gerçek değildir (Vera Mutafçieva'nın Sofroni Kitabı'ndan Seçmeler, Sofroni, 2003, s. 61).

Sofroni'nin hayat hikâyesinin anlatıldığı tarihi kesitte bir insan yaşamı süresine değinilmekte, ancak aynı zamanda dünyada bir insan yaşamının sınırlarından öte eski dünya yeni dünyayla evrilmektedir. Mutafçieva'ya göre de bu öz yaşam öyküsü türü, ilk kuşak Bulgar aydınının yeni bir üslubudur; yazar, laik düşüncelerin ifadesini kolaylaştıracak bir dili yaratmaya çalışmıştır (Vera Mutafçieva'nın Sofroni Kitabı'ndan Seçmeler, Sofroni, 2003, s. 69).

Çevirmenin Mutafçieva'dan alıntılayarak çevirmeyi tercih ettiği bölümler, Sofroni'nin hayatını anlattığı öz yaşam öyküsünün bir kurgu olduğu, bazı tarihi olayların yanı sıra özellikle de Türklerle ilgili olumsuzlamaların anlatıldığı ifadelerin doğru olmadığı, ancak bu eserin Bulgar edebiyatı açısından yeni bir üslup olması yönüyle yenilikçi bir özellik taşıdığı üzerinedir. Çevirmenin bu alıntıları tercih etmesinin nedeni, kendi çevirirken metne müdahale etmeden okura bilgileri doğrudan ve eksiksiz aktarmak kaygısıyla, yan metinleri kullanarak çevirdiği metnin doğru olmayan bir tarih metni olduğunu kanıtlama isteği olabilir. Kendi sunuş metninde, kaynak metin olarak özgün eserle tanıştığı yıllarda yaşadığı zorlukları; çeviri sayesinde ise ikinci karşılaşmasında eline geçen güçle birlikte tarihi gerçekleri anlatabilme ihtimaliyle yaşadığı mutluluğa yer vermektedir. Çevirmenin çevirdiği asıl metne eş koşan bir yan metin oluşturması, sunuş metninde belirtilen çevirme amacını doğrular niteliktedir.

3.2.5. Ek 2: "Norbert Randow'dan Almanca Baskıya Sonsöz"

Yayıncı tarafından seçilen ikinci yan metin Sofroni'nin hikâyesinin Almancaya yapılan çevirisine Norbert Randow tarafından çevrilen baskıya yazılan sonsözdür. Slav dilleri üzerine araştırmaları olan Randow aynı zamanda bir çevirmendir. Bu bağlamda Randow, Almanca dizgesine girecek çeviri eserin dizgedeki yönlendiriciliğini etkileyebilecek güce sahip bir isimdir. Bu bölümlerin çevirisini Almancadan Türkçeye yapan deneyimli bir çevirmen Türkis Noyan'dır. Sofroni'nin öz yaşam öyküsünün anlatıldığı kaynak metnin Türkçe çevirisini kitaplaştırılırken, okura yönlendirici olması açısından seçilen ve Almancadan çevrilen ek 2 bölümü, Sofroni'nin anlatısını Sofroni'nin bakış açısıyla destekleyen ve güçlendiren özelliklere sahiptir.

Randow'a göre; Vraça Psikoposu Sofroni, Avrupa Aydınlanma hareketinin güneydoğu bölgesine yayılması sonucu, Bulgar halkının sağlam yerleşik özellikleriyle kültürel ve politik bakımdan yeniden doğuşunu amaçlamakta ve Türklerin boyunduruğu altında hemen hemen kaybolmakta olan ulusal varlıklarını diriltmek için çabalayanların başında gelmektedir. Sofroni'nin çabaları, 1878'de özerk Bulgar devlet teşkilatının kurulmasıyla sonuçlanmıştır (Norbert Randow'dan Almanca Baskıya Sonsöz, Sofroni, 2003, s. 71). Randow, kaynak metnin yazılma amacını açıklayarak eserin Bulgar dizgesindeki önemine değinmekte, tarihsel olarak Bulgarların bir dönem Türk boyunduruğu altında yaşadığı bilgisine dikkat çekmektedir.

Randow, Sofroni'nin yaşam öyküsünün Türk boyunduruğu altında varlığını sarsan olayları ve çektiği çileleri dile getirdiğini anlattığına bu sonsözde yer vermekte, kaynak metnin yazıldığı dönemde bu eserden yapılan kopyalarla Bulgaristan'ın her köşesinde, her bucağında rastlanmasının bunun kanıtı olduğuna dikkat çekmektedir (Norbert Randow'dan Almanca Baskıya Sonsöz, Sofroni, 2003, s. 72). Randow'a göre, kaynak metinde ve çeviri metinde Sofroni'nin acıya dayanıklılığı, yaşamının ilk yıllarını yönlendiren olaylar, Vraça piskoposu konumundayken, yaşamının en güç sınavlarının üstesinden gelmek zorunda kaldığı, her yerde kaba kuvvet ve haksızlığın egemen olduğu, Sofroni'nin çocukluk çağından beri süregelen hayat hikâyesinin hayatı algılayış tarzını etkilediği anlatılmaktadır (Norbert Randow'dan Almanca Baskıya Sonsöz, Sofroni, 2003, s. 73).

Bu bağlamda, bu ek sayesinde, dikkatler çevirmenin yan metinlerle sesini duyurmak istediği amaçtan uzaklaşarak yayıncının yan metinlerle sesinin ön plana çıktığı bir bakış açısına kaymaktadır. Türklerin boyunduruğunu anlatmaya dikkat çeken Randow'dan yayıncının yaptığı alıntı, bir tarafsızlık göstergesi olarak yorumlanabilir. Çevirmenin, çevirme amacına ve Mutafçieva'dan yapılan alıntılara ters düşen bir şekilde, metinde anlatılanlara Alman gözüyle bakılmasını da Türk okura sunmak istemiştir. Yayıncının bu iki farklı görüşü de bir arada bulundurarak çeviri eserin dizgede anlam kazanmasını istediği söylenebilir.

3.2.6. Ek 3: "Bulgar Halkına Çağrı"

Yayıncı tarafından seçilen üçüncü yan metin ise Sofroni'nin 1810 yılında Türk-Rus Savaşı sırasında Bükreş'te Bulgar halkına yaptığı çağrının Türkçe çevirisidir. Bu çağrıda, tarihsel olarak yaşananlara Bulgar gözüyle bakılmaktadır:

> Zavallı çilekeş Bulgar halkı, Tanrı'nın lütfuna ve inayetine mazhar olacak ve Tanrı büyük hükümdar Aleksandır Pavloviç'in yüreğini duyarlılıkla doldurarak, sizi Türklerin barbarca işkencelerinden kurtarması için onu gönderecektir. Sizleri sıkıntılarınızdan kurtarmak için Hristiyan kardeşlerimizin oluşturduğu bir Haçlı ordusunun imdadınıza koşacağını göreceksiniz. Dört yüz yıldır özlemini çektiğiniz o aydınlık günler yakındır. (Bulgar Halkına Çağrı, Sofroni, 2003, s. 76)

Bu ekin ve ana metnin kaynak metinlerinin yazıldıkları yıllar esas alındığında, bahsi geçen bu çağrının ana metin olması ve Sofroni'nin otobiyografisinin ise bir yan metin olması beklenir. Ancak tam tersine, çevirmek için öncelikle tercih edilen ve ana metin düzeyinde olan ikinci yazılan metin otobiyografidir. Bu metnin edebî üslubu ve tarihsel bilgiler vermesi açısından Bulgar dili dizgesinde yönlendirici olması, bu metnin Türkçe dizgesine kazandırılarak asıl metin olarak seçilmesine neden olmuştur. "Bulgar Halkına Çağrı" metninin ise hiçbir şekilde Türk halkına çağrı olabilme imkânı yoktur. Bulgar okuyucular için ana metin olabilecek çağrı metni, Türk okuru için tarihte anlatılan bir söylemden ibarettir. Ne var ki, bir yan metin olarak "çevirmenin sesi"ne karşıt bir ses olarak yer almıştır. Çevirmenin ortaya koymaya çalıştığı gerçekler ile ek 2 ve ek 3 tezat oluşturmaktadır. Yayıncının yaptığı bu alıntıda, hedeflenen Bulgar halkına yapılan çağrı hakkında Türk okuru bilgilendirilmek istenmiş; ancak yine çevirmenin çevirme amacına ve Mutafçieva'dan yapılan alıntılara ters düşen bir yan metin yönlendirmesi ortaya çıkmıştır.

Sonuç

Bu çalışmada, yan metinler üzerinden çevirmenin sesi bağlamında bir inceleme yapılmıştır. Yapılan değerlendirmeler sonucunda, Hermans'ın görüşleriyle metne eşlik eden çevirmen dipnotları, çevirmenin ek metin olarak çevirmeyi tercih ettiği yan metin ve yayıncının çeviri metnine eklediği diğer yan metinler incelendiğinde, çevirmenin sesinin anlatıyı yönlendirmek için

iz bıraktığı ve metin dışı dipnotlar ile yan metinlere yaptığı göndermelerle varlığını hissettirdiği söylenebilir. Eski Bulgarcadan Aziz Nazmi Şakir-Taş tarafından Türkçeye çevrilen *Osmanlı'da Bir Papaz Günahkâr Sofroni'nin Çileli Hayat Hikâyesi (1739-1813)* adlı otobiyografi, Bulgaristan bağlamında üretilmiş hem çağrı niteliğinde tarihsel bir metin hem de Bulgar edebiyatında tür olarak öncü niteliğinde bir edebî anlatıdır. Ancak Türkçe dizgede, yanlışlarla dolu bir tarih metni hâlini almaktadır. Eser, hikâyenin geçtiği dönemlerde Osmanlı toprağı olan Bulgaristan'da bir Bulgar dinî liderinin hayat hikâyesini anlatmakta ve Bulgar araştırmacılar tarafından eserin Bulgar millî uyanışının temellerini oluşturduğu söylenmektedir. Kitap Türkçeye çevrilip dizgeye girerken yalnızca çevirmenin bu hikâyeyi çevirmesiyle kalmaz; bunun yanı sıra, önemli bir Bulgar araştırmacı olan Vera Mutafçieva'nın Sofroni üzerine hazırladığı araştırmadan önemli görülen bölümler çevirmen tarafından seçilip Bulgarcardan Türkçeye çevrilerek kitaba eklenir. Bu ek sayesinde Mutafçieva, okuru Sofroni'nin öz yaşam öyküsünün bilimsel nitelikli bir tarih metninden çok daha önemli bir edebiyat eserine dönüştüğüne ikna etmektedir. Bu doğrultuda çevirmenin Vera Mutafçieva'dan alıntılayarak oluşturduğu yan metinde, anlatının belirli bölümlerinin kurgu niteliğine işaret eden değerlendirmelere yer verilmiştir. Bunun yanı sıra, ek 2 olarak karşımıza çıkan Norbert Randow'un Almanca çeviri için yazdığı ön söz, Sofroni'nin hikâyesine milliyetçilik bakış açısıyla yeni bir odak noktası eklemektedir. Son olarak, kitabın 3. eki olarak Sofroni'nin vaazı Osmanlı'nın Balkanlar'dan koparılması için bir nevi çağrı niteliği taşıyan metnin çevirisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Çevrilen hayat hikâyesinin, Türkçe dizgede karşıt yaklaşımlar eşliğinde yer almasını amaçlayan bir çerçeve oluşturulduğu söylenebilir. Bu durumda, yayıncının yan metinler aracılığıyla kurduğu söylemin, çevirmenin yan metin stratejileriyle kısmen gerilimli bir ilişki içinde konumlandığı ve çeviri metnin Türkçe dizgede farklı bakış açılarıyla birlikte dolaşıma girdiği değerlendirilebilir. Yayınevi tarafından Bulgarcadan çevrilmiş eserler listesinde yer verilerek yayınlanan eserin, Türkçe dizgede gerçekleri yansıtmadığı düşünüldüğünden, okur tarafından bir edebi metin olarak okunmasının hedeflediği söylenebilir. Her ne kadar yayınevi çevirmenin yan metinler olarak çeviri kararlarını uygulayıp çeviriye dair yönlendirici görüşlerini çeviri eserde yer verse de asıl metnin içeriğinin Türk okur tarafından nasıl algılanacağını yönlendiren, aynı zamanda yayıncının ek metin tercihleri de olmuştur. Bu bağlamda, geleneksel çeviri yaklaşımlarının aksine "çevirmenin sesi"nin görünmezden görünürlüğe gelmesi, çevirmenin görünür olma çabaları bu çeviri metinde açıkça görülmektedir. Bu varoluşta çevirmenin yazdığı ön söz, dipnotlar "çevirmenin sesi"ni güçlü bir şekilde duyururken, antitez şeklinde üretilen yan metinler çevirmenin sesiyle çelişmektedir.

Bir sosyal bilimler metni olarak tarih metinlerinin nasıl çevrilebileceği, bu metinlerin çevirilerindeki sınırlılıklar ve ne tür normların yönlendirici olabileceği konusunda, bu çalışmanın sonraki çalışmalara, özellikle de Bulgar tarihinden yapılacak çeviriler için, birer vaka olarak katkı sunabileceği düşünülmektedir. Bu çalışma, kaynak metin ve çeviri metin karşılaştırması yapmadan yalnızca yan metinlere odaklanmıştır. Sonraki çalışmalarda ise kaynak metin incelemesi yapılabilir, kaynak ve erek dizge normları değerlendirilerek bu çalışmanın sunduğu yan metinlerle çevirmenin izlerine dair bilgiler karşılaştırılabilir.

Extended Abstract

This study examines the position of the autobiography *Osmanlı'da Bir Papaz Günahkâr Sofroni'nin Çileli Hayat Hikâyesi (1739–1813)* (The Tormented Life Story of a Sinful Priest, Sofroni, in the Ottoman Empire), translated from Old Bulgarian into Turkish by Aziz Nazmi Şakir-Taş, in the context of 'the translator's voice' and intertextuality. The study begins with the notion

that the translator is not merely an invisible intermediary who conveys the source text into the target language; through explanations, footnotes, introductory notes, and supplementary texts, the translator can also guide the interpretation of the target text and its perception by the reader. Accordingly, the study adopts Theo Hermans's 'The Translator's Voice in the Translation Narrative' approach and Gérard Genette's concept of paratextuality, developed in his work *Seuils* (*Thresholds*), as its theoretical framework. Rather than conducting a direct comparative analysis between the source text and the translation, the study is carried out through the paratextual elements present in the Turkish edition.

Sofroni's autobiography is not regarded merely as an individual life story; it is also recognized as a significant narrative within the context of the Bulgarian national awakening. For this reason, the work is open to different interpretations, serving both as a historical document and as a literary narrative. This multi-layered work was first published in the *Dunavski Lebed* newspaper in 1861; it was subsequently translated into many languages. The Turkish translation is notable for including supplementary texts alongside the main text. It contains selected sections from Vera Mutafçieva's "The Book of Sofroni", the afterword by Norbert Randow for the German edition, and a translation of Sofroni's appeal to the Bulgarian people during the Ottoman–Russian War of 1810. In addition, the 'Publisher's Note', the 'Translator's Preface', and numerous footnotes assist in interpreting the translated text.

From a theoretical perspective, Hermans' concept of the 'voice of the translator' reveals the translator's implicit or explicit discursive presence within the translated text. While the translator's voice may not be directly visible in the main text, it can become quite pronounced in footnotes, prefaces, introductory essays, and other paratextual elements. Genette's approach to paratext, meanwhile, shows that elements such as prefaces, afterwords, notes, titles, and editorial notes—which form a 'threshold' between the text and the reader—can regulate the reception of the text. In this study, it is argued that paratexts are not merely explanatory elements; they are also discursive tools that determine the translation's function within the target system and the reader's approach to the text.

In the first phase of the analysis of the paratexts, the 'Publisher's Note' and the 'Translator's Preface' were examined. 'The Publisher's Note' provides information on the source text's history, previous translations, and formal changes made in the Turkish edition. Thus, the publisher assumes a role in pre-determining the reader's encounter with the text. 'The Translator's Preface' more clearly reveals Aziz Nazmi Şakir-Taş's personal assessments of the source text, his past experiences, and his approach to translation. The translator draws attention to aspects of the work that contain negative judgments regarding Turks; at the same time, he establishes a connection between the source text and his own past experiences. However, the importance he attaches to the source text's style indicates that, rather than rejecting the text entirely, the translator has repositioned it within a different interpretative framework.

One place where the translator's voice is clear is in the footnotes. The Turkish edition contains 62 footnotes. A significant proportion of them explain modern equivalents of Old Bulgarian place names, as well as historical titles, religious concepts, and period-specific practices. While these explanations help readers understand the source text within its historical and cultural context, they also elevate the translator from a mere linguistic mediator to a presenter of historical knowledge. Footnotes are important paratextual tools that make the translator's voice visible.

The study's notable findings concern the function of Appendix 1, which was compiled from selections taken from Vera Mutafçieva's *The Book* of *Sofroni*. It consists of excerpts selected and translated into Turkish by the translator. In this section, the historical accuracy of Sofroni's life story is questioned; it is argued that certain parts of the narrative are fictional, and the work's innovative nature within Bulgarian literature is emphasized. Consequently, the translator's selection becomes an attempt to construct a counter-narrative—not by intervening directly in the main text, but through the paratext—regarding how the reader should evaluate the main text.

The afterword by Norbert Randow, included in Appendix 2 and written for the German edition, offers a different perspective. Randow's text highlights the difficulties Sofroni faced and the hardships he is said to have endured under Turkish rule. This appendix does not fully align with the counter-narrative the translator sought to construct through the sections selected from Mutafçieva's work. Thus, different perspectives are brought together in a single translated book.

The 'Appeal to the Bulgarian People' included in Appendix 3 is a translation of the appeal Sofroni made to the Bulgarian people in 1810 during the Ottoman–Russian War. Within its historical context, this text conveys hope for the emergence of a force that will liberate the Bulgarian people from Ottoman rule and prepares the Bulgarians for this development. From the perspective of the Turkish reader, the call text does not serve a direct function of appeal but gains meaning as a historical discourse. Nevertheless, this secondary text also enters into tension with the counter-discourse created by the translator.

Consequently, the study demonstrates that the meaning of the translated text within the Turkish textual field is not determined solely by the rendering of the source text; rather, paratexts also significantly shape the text's genre, credibility, and the reader's perception. The translator's voice has become particularly visible through footnotes and Appendix 1; meanwhile, Appendices 2 and 3, selected by the publisher, have at times created voices that are either in opposition to or parallel with this voice. Thus, translation is not merely an interlingual transfer but also a process in which historical and cultural narratives are repositioned.

Kaynakça

Aksoy, B. (1999). Sosyal bilimler metinleri çevirisi. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, *16*(2). https://izlik.org/JA59EW68RA.

Bakhtin, M. (2001), *Karnavaldan Romana*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Barthes, R. (1988). Semiology and urbanism. *The semiotic challenge*, *3*(2), 191-201.

Bhabha, H. K. (1992). Postcolonial criticism. S. Greenblatt & G. Gunn (Ed.), *Redrawing the boundaries: The transformation of English and American literary studies* içinde (s. 437–465). Modern Language Association of America.

Cerrato Rodríguez, B. (2017). La (traducción de la) historia como narrativa. *CLINA: An Interdisciplinary Journal of Translation, Interpreting and Intercultural Communication, 3*(1), 77–95. https://doi.org/10.14201/clina2017317795

Chandler, D. (2002). *Semiotics: The basics*. Routledge.

Culler, J. (2001). *The pursuit of signs*. Routledge.

Genette, G. (1987). *Seuils*. Paris: Seuil.

Genette, G. (1997). *Paratexts: Thresholds of interpretation*. Cambridge University Press.

Günal, Ö. F. (2010). *Uyanış Çağı Bulgar Edebiyatında Sofroniy Vraçanski ve Osmanlıda Bir Papaz adlı eser* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Hermans, T. (1997). Çeviri anlatıda çevirmenin sesi (A. Bulut, Çev.). *Kuram, 15*, 63–68.

İnalcık, H. (1991). *Tanzimat ve Bulgar meselesi*. Eren Yayıncılık ve Kitapçılık.

Kılıç, M. (2009). *Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler (1836-1876)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kuleli, M. (2024). Yazınsal metinlerde çoğul okuma ekseni: metinlerarası okuma yoluyla 1960 darbesinin sosyopolitik çıkarımları. *Uluslararası Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, *7*(4), 842-858. https://doi.org/10.37999/udekad.1531232.

Liu, X. (2009). History: Translation or recording of the facts. *Asian Social Science*, *5*(8), 3–11.

Macfie, A. L. (2023). Geçmişi yaratmak: Tarihi yazmak ve yeniden düşünmek. A. Munslow (Ed.), E. Elmas (Çev.), *Tarihçilere davet* içinde (s. 79-95). Yeni İnsan Yayınevi.

Mevsim, H. (2016). Yazarın kahramanına âşık olma hâli: Vera ve Cem olayı. *Avrasya Etüdleri, 50*(2), 405–418.

Mutafchieva, V. (2008). *Kniga za Sofroniy, Protsesat 1873, Saedinenieto pravi silata* (Tom 6). Plovdiv: Janet 45.

Riffaterre, M. (1983). *Text Production* (La Production du texte) (T. Lyons, Çev.). Seuil: Columbia University Press

Suraiya Faroqhi ile söyleşi. (2008, Haziran). *Toplumsal Tarih*.

Vraçali Sofroni. (2003). *Osmanlı'da bir papaz: Günahkâr Sofroni'nin çileli hayat hikâyesi (1739–1813)* (A. N. Şakir-Taş, Çev.). Kitap Yayınevi.

Etik Beyan/Ethical Statement: Yazar, çalışmada bilimsel ve etik ilkelere uyulduğunu ve yararlanılan tüm kaynakların belirtildiğini beyan eder. / The author declares that scientific and ethical principles were followed and all sources were properly cited.

Yapay Zekâ Kullanım Beyanı/Declaration of Artificial Intelligence Use: Yazar, bu çalışmanın hazırlanması ve yazımı sürecinde üretken yapay zekâ veya yapay zekâ destekli herhangi bir araç kullanılmadığını beyan eder. / The author declares that no generative artificial intelligence or AI-assisted tools were used in the preparation or writing of this study.

Çatışma Beyanı/Declaration of Conflict: Yazar herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder. / The author declares no conflict of interest.

Telif Hakkı & Lisans/Copyright & License: Yazar çalışmanın telif hakkına sahiptir ve çalışma CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / The author retains the copyright to their work, which is published under the CC BY-NC 4.0 license.

Yayıncı Notu/Publisher's Note: İfade edilen görüşler yalnızca yazara aittir. Yayıncı, yargı alanı ve kurumsal aidiyetlere ilişkin iddialar konusunda tarafsızdır. / The views expressed are solely those of the author. The publisher remains neutral with regard to jurisdictional claims and institutional affiliations.